

HALK VE DİVAN ŞİİRİ KOVŞAĞINDA YENİ BİR EDEBİ ÜNVAN-EMİR EFSEHEDDİN HİDAYETULLAH BEY

PASHAYEVA, Aide
AZERBAYCAN/AZERBAIJAN/АЗЕРБАЙДЖАН

ÖZET

XV. yüzyılın ilk on yıllığında doğulub tehsili ve yaratıcı faaliyeti Akkoyunluların hakimiyeti yıllarına tesaduf eden ve edebi irsinden günümüze dek Azerbaycan Türkçesinde (doğru olarak, Oğuz- Türkman lehcesi ile) yazmış olduğu bir tek Divanı miras kalan Efsheddin Hidayetullah bey şair ve emir kibi şöhretlenmiş, 1496-1498 yıllarında, büyük ihtimalle Tebriz ve Surhabı fasilelerle cengine almış taun ve holera hastalıklarından birine yolukarak Tanrı rahmetine kavuşmuştur.

Hidayetin şiirleri mazmununa göre klasik seviyenin göstericisiyse, dildeki ifade vasıtalarından istifade usuluna göre daha çok danışık- folklor istikametlidir. Mevlana, Aşık Paşa, Yunus Emre ve Nesimi'den sonra Türk dilli edebiyat tarihinde Necati ve Hataiye kadarki halk deyim tarzına göre Kışveri, Karamanlı Nizami ve Habibiden pek üstün sayılabilecek Hidayet şiirleri ata sözü ve zerbül-masallar, halk inançları, alkış ve karğışlar, aforizmler, cinas kafiyeler, yerli kelimelerin kullanma tezliyi ve b. cehetlerince halk danışığının, ozanvari deyim tarzının XV. yüzyıldaki tamamen benzersiz yeni örneğidir. Bu konuda onun Divan'ından aynı yüzyılın diğer şairlerinde bula bilmeyeceğimiz kadar bolluca mısra ve beyitler rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Efsheddin Hidayetullah Bey, divan, şiir.

ABSTRACT

Afsahaddin Hidayatullah beg, who was born in the first decade of XV century and whose education, social-literary activity coincide on the time of Akkoyunlu power became famous as a poet and emir and whose Diwan written in Azerbaijani Turkic language has survived to our time from out of poet's literary heritage, probably, died in 1496-98 as a result of the infectious disease.

If Hidayat's poems for its contents is in classical style, but for its usage method of means of expression in language belongs more to spoken-folk style. In the history of Turkish literature after Mevlana, Ashik Pasha, Yunus Emre and Nesimi, but up to Necati and Hatayi, Hidayat stands the highest level for his folk sayings than Kishveri, Nizami Karamanli and Habibi. Hidayat's poems according to its proverbs, philosophy samples, epigrams, applauses, national sayings et.c. is a new source of the XV century. There are many couplets on this theme in his Divan which we can't see in other poets belonging to the same century.

Key Words: Afsahaddin Hidayetullah Bey, Diwan, Poem.

XIII.-XIV. yüzyılların din, tarikat ve tasavvuf eğilimleri, özellikle Mevlana Celaleddin Ruminin çeşitli konularda söylediği ve birbirine ulanmış öyküler halinde yaygınlaşan fikirleri, onu bütün düşünce sistemiyle türkçede sade, halki dille terennüm eden Yunus Emrenin özdeyişleri, Fazlullah Neiminin hurufilik öğretisi, İmadeddin Nesiminin içerek ve forma bakımından şiire yenilik getiren yaratıcılığı XV.-XVI. yüzyıl şairlerinin tefekküründe derin izler bıraktığından divan, tasavvuf ve aşık-saz yönemli şiirde mevzu-motiv, poetik obrazlar, bir sözle ideya-bedii ortaklık göze çarpmaktadır. Benzetme ve mubaliğaların yeniliği, orijinallığı, tabiat, insan duyularının terennümü, insanın cismani ve manevi zenginliklerinin tabiat güzellikleri ile mukayesesi, karşılaştırmalı vasfi, nihayet bütün vasfların irfani yekunu, çözümü XV.-XVI. yüzyıl Türk dilli poeziyanın önder, ortak meziyyetleri idi. Ayrıca, bu devirde klassik şiirin dilinde sürekli yerli özkelime kullanımı da dildeki millileşme, halkileşme meyllerini güçlendirmiştir.

XV. yüzyıl Türk dilli edebiyatın Azerbaycan sahasında ne kadar farklı cehetleri olsa bile, aşkarca mezmun, forma, dil, üslup ortaklığına malik kalem ustaları (mesela, Şah Kasım Envar, Hakiki, Kişveri, Hebibi, Rövşeni, Gülşeni, Şah İsmayıl Hatayi, Dirili Kurbanı ve b.) arasında Akkoyunlu şairi Efseheddin Hidayeti de görmekteyiz.

XV. yüzyılın ilk onyıllığında doğulub tehsili, içtimai ve yaratıcı faaliyeti Akkoyunluların hakimiyeti yıllarına tesaduf eden Efseheddin Hidayetullah bey Uzun Hasan, oğulları Halil Mirze ve Sultan Yakub zamanında şair ve emir kibi şöhretlenmiş, 1496-1498 yıllarında, büyük ihtimalle Tebriz ve Surhabı fasilelerle cengine almış taun ve holera hastalıklarından birine yolukarak Tanrı rahmetine kavuşmuştur. Edebi irsinden günümüze-

dek Azerbaycan türkçesinde (doğru olarak, Oğuz-Türkman lehcesi ile) Hidayet mahlası ile yazmış olduğu bir tek Divanı miras kalmıştır. Divanın elyazma nushaları Dublin, Oksford, İstanbul, Tehran şehirlerinin meşhur kütüphanelerinde ve Kirmanda ele alınmış nusha Stevens koleksiyasında, nushaların fotokopi ve mikrofilimleri ise Baküde Elyazmalar Enstitüsünde muhafıza edilmektedir.

Tabii, güzel üslup bir Tanrı vergisidir. Fakat divan şiirinin XV. yüzyıldaki tezahüründe Efsheddin Hidayeti diğerlerinden farklı eden, bizce, ona üstünlük getiren muhim cehet ana dilini hem devirlerine benzemeyen bir “eda” ile kullanmasında, klasik şiir üslupunun debdebeli dil imkanları çevresinde ifrat halkı ifade tarzındadır. Sanki kendisi hiç sarayda değil, Akkoyunluların himayesinde olan uzak bir köyde, ilçede yaşayan il müdriki, yaratıcı il şairidir. Canlı halk danışık dilini Divan teknik ve estetiği içinde pek güzel yerleştiren Hidayetin ozanvarı deyim tarzını kendisinden sonra Şah İsmayıl Hatayı ve Necatide görmekteyiz. Azerbaycanlı Türkolog, prof. Dr. Tofik Hacıyevin dil tarihi üzere araştırmalarında Hatayı dili için söylenen fikirlerinden biri aynen Hatayinin selefi Hidayet için de yöneltilebilir: “Şair poetik dili halk danışık tarzına öyle yakınlaştırıyor ki, mısra bütünlükle ritmi ve ölçüsü ile canlı danışığın bir cümlesini hatırlatıyor, ... danışık dilinin tabiiliyi şiir mısrasının atribütuna çevriliyor”(Hacıyev. T., 1976: 138). Mesela, Hidayet Divanı’nın elyazma nushalarından aldığımız örneklere bakalım¹:

Bu suyi ta ağzıma aldım, o sudan el yudum. (D., 37b)
 Dışra çün basdım ayağ, evden-kapudan el yudum. (D., 37b)
 Halk eyler güman ki, yarımsan,
 Bu güman olmayan yeginden yeg. (D., 31a-b)
 Yarın gemi sevdi beni, ben hem anı sevdim,
 Koyun biz ikini bire ki, seven sevenindür. (T., 7a)
 Ohu eğanlar kılub geder, Hidayet, sor neden,
 Hansı yaydan güc görer, ya Reb ki, ben kurban ana. (B., 4a-b)
 Can gövdede sen sevgülü canane içündür,
 Pes besledüğüm canımı, cana, ne içündür. (T., 7b)
Al Hidayetden dilü can, sat o zülfn bir kılın,
Çek ziyan, kıl gel bu sevdayi sen ol kellaş ile. (D., 53b)
 Bazan dildeki sadelik poetik söz oyunu ile daha da ritmikleşiyor:
 Her kişi bir kimseye kurban olur,

¹ Not: Bildiri boyunca Hidayet Divanının elyazma nushalarından getirilen örnekler inceleme metni için seçilen ve üzerinde araştırma apardığımız üç elyazması fotokopisinden alınmıştır. Her üç nusha şerti olarak Dublin- D, Oksford- B, İstanbul- T adlandırılmış, örnekler de bu şerti adlarla verilmiştir.

Gel berü kim, ben sana kurban olum.
 Kapuda gören beni derban sanur,
 Ben kimem ol kapuda derban olum.
 Seni diler ol şah Hidayet bu gün,
 Ya Reb, anun sanuna san-san olum. (T., 29a-b)

****

Ne sorursan, senema, hasta Hidayet haberin,
 Haberin anlıyalı yokdur özünden haberi. (T., 46b)

Genellikle, Hidayet'in şiirleri muhtevasına göre başka, dildeki ifade vasıtalarından kullanma usuluna göre başka bir üslup yöntemlidir. Yani irfani-felsefi mezmunundan ileri gelen Arab-Fars dillerinin kalıplaşmış ifadeleri ve cümlelerinin kullanılmasına rağmen, Efsheddin Hidayet Divanı mahz daha çok halk (yerli) diline ait ceheetlerin üstünlüğü ile seciyyelenen danışık-folklor üslubunun XV. yüzyıl için tamamen yeni edebi örneği sayılabilir. Ali menseb sahibi, saray resmisi olmasına bakmayarak, Hidayet'in halk tefekkürünü, adet ve anannelerini, dilini şairane duymak kabiliyeti onun bedii ifade, mecazlar ve de obrazlar sistemine pek güçlü sirayet etmiş gibi görünmektedir.

Hidayet halk dilinin zengin leksikonundan, yüzyıllar boyunca kazanılmış manevi-etnik servetden, özellikle, halk müdrikliğini bütün incelikleri ile yaşatan atalar sözü ve zerbül masallardan vasıta gibi yararlanarak, belirtmek istediği fikrin poetik özgünlüğünü tayin ediyor. Divanda şairin kendi kalemine ait tarzla deyişik biçimde takdim olunan atalar sözü ve zerbül masallar bedii-estetik yük taşımaktan, fikrin daha yığcam çatdırılmasından elave, obrazlar silsilesinin de anlaşılmasına yardımcı olmuş, üslubi-semantik rengarenglik yaratmıştır. Masalların çok kısmı günümüze kadar dilde kullanımını, benzer, mukabil ifadesini muhafıza ede bilmiştir. Hatta bir çoğu zamanında Akkoyunluların hakimiyet altına aldıkları Irak erazisindeki Türk soylu ehalinin (Irak Türkmanlarının) folklorunda yaşamaktadır. Ayrıca kayd edelim ki, Hidayet Divanında rastlaştığımız atalar sözü ve zerbül masalların uygun karşılıkları Irak Türkmanlarının folkloru ile mükayesede Azerbaycan halk yaratıcılığında daha sık-sık işlektir. Mesela, bazılarına dikkat yöneltelim:

Efsheddin Hidayet «Divan»ı	Azerbaycan halk yaratıcılığı (çağdaş söyleminde)	İrak türkman folkloru (çağdaş söyleminde)
1.Beli, her neste kim vardır olur öz aslına race. (B., 44b)	1.	1. Her şey öz aslına çeker. (Azerb. folk.ant.,1999; s. 238)
2. Cümleden satma ululuğ yara, ey, ağyara var, Kim ululuğ bilik ilendir, degildir yaş ile. (D., 53a-b)	2.Ağıl yaşda olmaz, başda olar. (Halkın s.h.,1985; s. 38)	2.
3.Cehl ola yahşı umub varan yaman yoldaş ile. (D., 53B)	3.	3. Harab yoldaşnan yola çıkmak hatardır.(Azerb.folk. ant.,1999; s. 236)
4. Er gerek kim otura er yerine. (B., 87b)	4.	4.
5. Yaman yahşını fark etmez. (B., 98b)	5.	5.
6.Neden kim, heç tedbir ile yokdur çare tedbire. (D., 59b)	6. Olacağa çare yoktur.	6.
7. Bu misaldır ki, sürütürler iti öldürene. (B., 88a)	7. İti öldürene sürüttürerler. (Atalar s., 1985s.371)	7. İti öldürene sürükleder-ler. (Azerb.folk.ant.,1999; s.227)
8. Beli, her işde ki var, yüz göreler yüz görene. (B., 88a)	8. El eli yuyar, el de yüzü. (Kerimova H., 2006; s. 162)	8.
9. Ğeyr millet ola her kim uysa Ğeyr millete. (B., 94a-b)	9.	9.
10. Dövletli olan kişi, elbette, uğrar dövlete. (B., 94a-b)	10.Var var getirer.(Kerimova H., 2006; s.168)	10. Zenginın malı her ayıbını örter. (Azerb.folk.ant.,1999; s.226)
11.Yavuz eksik degül kaza.(D., 5b)	11.	11. Yavuz ata binenin kanı avcundadır.(Azerb.folk.ant.,1999; s. 227)
12. Her cahil ile sırrını kimseye danışma . (D., 54b)	12.	12.
13. Derler mesel ki, bal dutan barmağın yalar. (D., 9b)	13. Bal dutan barmak yalar. (Halkın s.h, 1985; s.42)	13.
14. Od yanan ocakta hergiz ot bitmez. (T., 19a)	14.	14.
15.Bu meseldir, ola ger atlıya gülmeğe yayağ. (D., 29a)	15.	15.
16. Her işi çok eylese kimse, ol işde uz olur. (T., 6a)	16.	16.
17. Tanrı sever her kimi ki, tahirdür. (T., 16b)	17. Allah düz bendelerinin penahıdır. (Rzayev H., 2004; s.292)	17.
18. Tülkü kovan derisi içündür. (D., 15b)	18.	18.

19. Yahşılıktan çin imiş, kaçan yamana tuş olur. (T., 9b)	19. Kaçan bürdrer; Yüyüren yolda kalar. (Atalar s., 1985; s.189; 72)	19.
20. Aşağa kişinin sözün eşitmek hem aşağılığıdır. (D., 17a)	20.	20.
21. İl ile kara gün olur bayram . (D., 37a)	21. İl ile kara gün bayramdır. (Atalar s., 1985; s.303)	21.
22. Er nezeri, Hakk nezeri. (D., 60a)	22. Hakk-kuvvet, kuvvet-Haktır. (Atalar s.,1985;s.636)	22.
23. Dolaşır her kişinin ayağına öz emeli. (D., 61a)	23. Her kes öz işinin rengine boyanar; Her kes öz emelinin meyvesini derer. (Atalar s., 1985; s.656)	23. Ne ekesen, onu biçesen. (Ketene Ç.,1990; s.137)
24. Yar olsa yar, yegligi tez biline anın. (T., 21b)	24. Dost olsa dost, dağı dağ üste koyar.	24.
25. Zülm olan yerden, beli, dervişü miskin dağılır. (T., 15b)	25.	25.
27. Her işde ki var, ademe yoldaş gerekdür. (T., 5b)	27. Güc birliktedir.	27.
28. İsitemedi oduna, tütümine buluhdu. (D., 60b)	28. İsinmedik istisine, kor olduk tüstüsüne.	28.
29. Yoksul mesel durur, düş ile, payimal ile. (D., 41a)		

Bu sırada şairin gündelik yaşam tarzından, hayat tecrübesinden erseye gelmiş hikmetli kelimeler, aforizmler de az değildir. Mesela:

Kişi her nesne kim öğrene, ondan kesile. (T., 37b)
Kim ki yahşılık umar olsa, yamandan kesile. (T., 37b)
İrişe yare gönül, secde kılsa adet ile,
Neden ki, bende bulur kurbi-Hakk ibadet ile. (D., 57b)
Hakka her kim sığına, cümle cahandan kesile. (T., 37b)
Kim ki, kalp altun gibi içi değil bir taş ile,
Akça ilen alub anı öldüresen taş ile. (D., 53b)
Yar oldurur ki, yar ile her işde varışe. (D., 50b)

Hidayet yaratıcılığının aparıcı poetik sütununu teşkil eden böyle övüdnasihat, hikmet içereklî ata sözü ve masallara, demek olar ki, Divanın her sahifasında, her şiirinde rastlanıyoruz. Bazen nasihat ve masalları bütün bir şiirin poetik kuruluşunda muhim danışık aktı gibi görüyoruz:

Sözünü anlayan şükür dilemez,
Yüzünü gören aya meyl etmez.
Nile bakmaz yaşım gören, ne acab,

Öğrenen behre, çaya meyl etmez.
 Derdinin kadrini bilen aşık
 Ölür ise devaya meyl etmez.
 Nola meyl etmese Hidayete yar,
 Padişahdır, gedaya meyl etmez. (D., 27b)

Bu mısralarda Efsheddin Hidayet daha çok ozan-kopuz şiir ananelerinin bilicisi ve devamcısı gibi karşımızda canlanıyor. Böyle örnekler Divanda sayısızdır.

Hidayet dilinde halkiliği bütünleştiren ceahetlerden biri de halkın hayat tarzı ve tecrübesinden, gerçek hayat olaylarına inam ve itikaddan yaranan, sınavlar, yozumlar sonucunda kesinleşen hükümlerin bedii ifade-sidir. Forma ve mezmun bakımından atalar sözü ve masallara benzeyen il sınavları, inançları, esasen meişet ve merasimlerle, tabiat olayları, bitki ve hayvanat alemi, astral tasavvurlar ve esatiri görüşlerle ilgili olub, dakikleştirici, elave izahedici seciyyesi ile Hidayet şiirlerine halk ruhlu poetik teravet getirmiş, lirik-felsefi yüklü fikrin mahiyetine ışık salmıştır. □ esela, fazla çekici olanlarından bazılarını örnek getirelim:

Kudurmuş it dutan aşüfte olur su görüb. (D., 8a)
 Kim karanğu gece olğac oğrunundur fırsatı. (D., 65a-b)
 Yağış yağsa, yaşunur bulut içre afitab. (T., 3b)
 Çahırın artık içen, elbette kim, bihuş olur. (T., 9b)
 Gün dolanğac, beli, olur ahşam. (D., 37a)
 Çün kim, güneş zuhur edicek ay olur nihan. (D., 48b)
 Behre artuğ verür ol yer kim, düşer baran ana. (B., 4a-b)
 Yeni ayı gören bakır suya. (B., 90a-b)
 Kiyametdir bu gün kim, ay çıkıbdır afitab ilen. (D., 47a)
 Gece gündüzlen beraber oluncah nevrüz olur. (T., 6a) ve b..

Tesvir anında hiss ve duygunun güçlendiği makamlarda üslupi emosionallığı, poetizmi artıran dualar (alkışlar) ve beddualar (karğışlar) da Hidayetin bedii dilinin halki göstericilerindendir. Ta eski zamanlardan halk sözün efsunkar kuvvetinin tesiri ile isteklerine yetmeğe çalışmış, alkışda hoş niyetin, uğurun, karğışda ise şerin, bed amelin, bela ve facianın gerçekleşeceğine inanmışlardı. Hidayet halk yaratıcılığının fazla yayılmış bu türünün genel kullanım ifadesini alarak kendi edebi ustalığına uygun poetik biçimde konkret bedii makamın, sebebin gerçek sonucu gibi ortaya koymuştur, yani duanın yerli kullanım cümlesi şiir diline çevrilerek, bazen bedii-psikolojik, bazen de mizahi mezmun almıştır. Hem in duaların bir çokunun Azerbaycan ve Irak-Türkman folklorunda gerek ayrıca bir

tür, gerekse de ayrı-ayrı türlerin terkihi hissesi gibi ekvivalentleri mevcuttur. Tabii ki, bu gün Oğuz-Türkman folklorunun tarihi-ictimai sebepler yüzünden dört bucağa (Azerbaycan, Anadolu, İran, Irak) sepelenmiş izleri Efsheddin Hidayet yaratıcılığında hala devlet himayeli vahid medeniyetin nişaneleridir. Meselen:

Hüsnünü Hakk saklasın teğyir ile tedbirden. (T., 32b) – alkış

Hakkı bilen handa varsa, Hakdan ayru olmaya. (T., 38a) – alkış

Hiç bende asır olmaya düşmen bucağında. (B., 98b-99a) – alkış

Çün kim, harab eden gönül evin belasıdır,

Memur olmasın görüm bu haribe hiç. (B., 10b) - karğış

Düşsün görüm o hale yaman isteyen sana. (T., 3a) – karğış // Irak-Türkmanlarında bir beddua hoyratda benzer mazmun yaşamaktadır:

Yaman yara,

Yaman dert, yaman yara.

Yamanlar yahşı oldu,

Biz olduk yaman yara.

Beni yardan edeni

Çıkartsın yaman yara. ve s. (Azerb.folk.ant.,1999; s.105)

Yaya dönsün boyi anın ki, feda kılmaya baş. (T., 19a) -- karğış

Şairin “Olsun” redifli kazeli ise bütünlükle dualar üzerinde kurulmuştur:

1. Şeha, ziba camalından yaman gözler irak olsun, (alkış)

2. Felek kandiline şem’i-rühün çeşmü çırağ olsun.

O kim can yelin gülzari-hüsnünden ırağ ister,

3. Yüregi lale tek hasret odilen dağ-dağ olsun (karğış)

Vüsälın kadri bilmezdim ve leyken imdiden sonra ,

4. Eger ol verse, ol dövlet bu başü ol ayağ olsun. (alkış)

..Dilü canını, yar aydır, sorur saru gözüm, dedim,

5. Karibler sormağičün dünya durduğunca sağ olsun. (alkış)

Habibe söyledim bahtım, rakibin gözüdür bakdım,

6. Gülüb dedi, Hidayet kim, hemişe bahtın ağ olsun. (alkış) (D., 45a)

Poetik mayasını halkın söz hazinesinden alan Efsheddin Hidayet fikir ve hisslerini mahz halk danışık dilinin inceliklerinden, halk yaratıcılığına

ait obrazlı ifadelerden, yerine göre sözlerin taşıdığı mana çalarlarından maharetle yararlanarak nazma çekmiş, öz dil üslupunu halki değerlerle zenginleştirmiştir. Mesela, gerek klasik, gerekse de halk edebiyatında senetkardan büyük ustalık, dilin söz elvanlığından kullanma mahareti talep eden cinaslar Hidayet kazellerinin bezeyi, pek muhim, ayrılmaz poetik vasıtalarından biridir. Şair lefzi güzellik ve ahengin pek ilginç, pek zor nevi olan cinasların, yani şekilce aynı, manaca farklı sözlerin oynaklığını yaratmakla şiire estetik, zevkverici bir cazibe getirmiştir. Bazen şiirin genel ideyası çevresinde bütün bir kazelin cinaslar üzerinde kurulduğunun şahidi oluyoruz ki, böylelerinin sayısı çoktur. Tabii, bu gösterici de Hidayetin halk tefekkürüne, folkloruna derinden beled olmasına, yüksek senetkarlık kabiliyetine bariz delil sayılabilir. Mesela:

Gül vechini kim ahli- meani yasemen derler,
Kızarma lale söylersem özümnden, ya semen derler? (T., 16a).

metleli yeddi beytlik kazelin “yasemen derler” redifi sonraki beytlerde aşağıdaki gibi semantik hisselerle bölünerek manalandırılmıştır:

yasemen derler
ya semen derler
semen derler
semend erler
semenderler
yase men derler.

Cinas sözler sadece rediflerde değil, mısra içinde de kullanılmıştır. Mesela:

Derdü ğeminin **dad**ını duydun meger, ey dil,
Kim munca ki, cövr eyledi, **dad** eylemedin hiç. (T., 4a-b)

Yar uğruna eger menzilü **yol daş** olsa,
Baş ile kesdüre ol menzili gerçek **yoldaş**. (T., 19a) ve b.

Hidayet şiirlerinin halki değerlerinden bahs açarken, mutlaka şairin mecazlar sisteminde, özellikle, teşbehlerinde görünen ve insanı hayrette bırakan, yer-yer modern resim tablolarını andıran poetik karşılaştırmaları üzerinde ayrıca dayanmamız zeruridir. Divanda teşbehlerle ilgili rastlaştığımız örnekler mahz benzedilenlerin halk diline ait ve de halka yakın koloriti, kamilliği ile özel dikkat çekmektedir. Mesela, bir kaç orneğe dikkat yöneltelim:

Kopar gönlüm yerinden göz ile kaşın eyan görgeç,
Nice kim, kalka kuş avçılar elinde keman görgeç. (T., 4a)

Bad esüb, yabrağ güli örter tek ahimden bu serv,
El yüzine dutuban benden ne pünhan eylemiş. (D., 28b)

Çağlamın kim, laledir yollar kırağında biten,
Müntezir yolunda çeşmi-intizarımdır benim. (T., 29a)

Gör yüzün, ağzu gözü halın, teferrüc et,
Bak bir tabakda püstevü badamü kişmişe. (D., 50b)

Gözümün yaşı çohalur göricek arizini,
Nişe kim, fesli-bahar olacağın arta bulağ. (D., 29a)

Görüldüğü gibi, Hidayetin teşbehlendirmesinde gerçek hayat tarzı, halk meişeti canlanıyor. Yani, eger benzeyenler tasavvuf anlamında, irfani mahiyetdedirlerse, o zaman benzedilenler gerçek hayattan alınan müşahede ve manzaralardır. Fakat bütün hallerde şairin amacı Hakkın görümüdür. Bu ise kendi sırasında halk şiiri ve klasik poeziyanı birleştiren XV. yüzyıl Türk dilli edebiyatın muhim senetkarlık cehetlerindendir. Divanın az kala her mısra ve beytinden boylanan böyle örneklerin sayını artırmak mümkündür. Hakkında bahs açtıklarımız Hidayet yaratıcılığında kabarık şekilde nazara çarpan, üzerinden hayretsiz, sükutla keçe bilmeyeceğimiz halki değerlerdir. Klasik şiir dili endazesinden çıkarak XV. yüzyılda türkçenin lügat zenginliklerinin yarattığı maksimum imkanlar içinde sade, ahıcı ve samimi bir dille yazılmış Divan, üstelik aruz vazınlı klasik şiir türlerinde il kelimelerinin, yerli kelimelerin kullanma tezliğindeki ifrat sıklık cesaretle söylemeğe esas veriyor ki, Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Mevlana, Aşık Paşa, Hasanoğlu, Kadı Burhaneddin, Nesimi gibi söz ustalarının ananelerini devam ettirerek, şifahi ve yazılı edebiyata ait elametleri vahdete almak bakımından Efsheddin Hidayet zamanının Kışveri, Habibi, Dirili Kurbanı, Hatayi, Ahi, Hayali bey, Fuzuli, Necati tek halk şairlerine geçid, bazı makamlarda temel sayıla bilecek temsilçilerindendir.

EDEBİYAT

1. Elyazmalar Enstitüsü, Bakü, FS- 651. **(T.)** دیوان هدایت
2. Elyazmalar Enstitüsü, Bakü, FS-707. **(D.)** دیوان میر هدایة الله
3. Elyazmalar Enstitüsü, Bakü, FS-730. **(B.)** دیوان امیر افصح الدین هدایة الله بیک
4. فهرست کتابهای جطی کتاب خانى ملك، جلد اول، تهران، ص ۱۴
5. Atalar sözü, Bakü:1985, 690 s.
6. Azərbaycan folkloru antologiyası (İrak-Türkman Cilti), II C., Bakü: 1999, 467s.
7. Hacıyev T. Azərbaycan Edebi Dili Tarihi (teşekkül devri), Bakü: 1976, 156 s.
8. Halkın Söz Hazinesi, Bakü: 1985, 268 s..
9. Kerimova H. Kıbrıs Türk Atasözleri (Azərbaycan folkloru ile mükayisede), «Dede Korkut», № 1, Bakü: 2006, s.169.
10. Ketene Ç. Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler, Ankara: 1990, 143 s.
11. Rzayev H. Atalar Sözü, Bakü: 2004, 583 s.

